

ПРОФ. І. ОГІСНКО

ДЕРМАНСЬКА ДРУКАРНЯ

ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ НАРИС
З КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
* ДАВНЬОЇ ВОЛИНИ *

ВАРШАВА, 1925.
НАКЛАДОМ ВИД. „ДУХОВНА ВЕСІДА“
ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА

Дерманська друкарня.

I.

ЕЛО Дермань, тепер Дубенського повіту на Волині, належало вдавнину до дібр князів Остріжських; лежить воно в 20 верстах від м. Острога. Єсть давній переказ, що ще на початку XV-го віку, серед густих лісів, недалеко села був літній двірець князів Остріжських, добре укріплений від нападу ворога, головно — від нападу татар.

Початок Дерманському монастиреві поклав князь Василь Хведорович Красний (цеб-то гарний), котрий при своїм двірці „церковъ и звоницу муроваль, и самъ на закладаню былъ, и всего монастыря Дерманского фундаторъ“¹⁾. Так повстав ще в першій половині XV-го віку (князь Василь помер 1450-го року) славний потім Дерманський Свято-Троїцький монастир, один з найстаріших монастирів на Волині. Доказом давнього існування цього монастиря служить також рукописна книга Поучень, що її ще

¹⁾ Запис вь Дерманськїм Пом'янику першої половини XVIII-го віку.

р. 1499-го подарував сюди внук фундатора монастиря, князь Костянтин Іванович Остріжський.

Пізнище Дерманський монастир мав дуже добрі маетки, і часто збирав під свої стіни освічених манахів, що трудилися тут над перекладами потрібних книжок або й просто над їх списуванням; взагалі, в історії української культури Дерманський монастир мав не останню роль

II.

НЯЗЬ Костянтин Костянтинович Остріжський, могутній оборонець українського народу, рано задумав був епохальну культурну справу, — видрукувати повну Біблію. Довго шукав князь потрібного рукопису для друку, і тільки десь аж р. 1573-го цар Іван Грозний таки передав йому через литовського посла Михайла Гарабурду список Геннадієвої Біблії 1499-го року. Не було тільки потрібного друкаря.

Але доля скоро послала кн. Остріжському й доброго друкаря. Втікач із Москви, славний друкар діякон Іван Хведорович, видрукувавши з великими труднощами р. 1574-го „Апостола“ у Львові, лишився власне без праці і шукав собі мецената, котрий оплачував би його працю. Отже ясно, що Хведорович скоро опинився на службі кн. Остріжського.

Закінчивши у Львові 15 (25) лютого 1574

року „Апостола“, друкар Іван Хведорович, певне, побачився з Остріжським, а може й побував в Острозі з видрукованою книгою. Князь Остріжський безумовно знав уже про друкаря Хведоровича, знав, певне, від кн. А. Курбського, що жив в містечку Милязовичах недалеко Ковеля. Хведорович охоче прийняв запрошення кн.

Фундатор українського друкарства, друкар диякон Іван Хведорович, управитель Дерманського монастиря.

Остріжського, і з того часу набув собі пишного титулу: *Honestus Iwanus Fedorowicz, Illustris Domini Ducis Ostrosiensis et Palatini Kijoviensis librorum ruffhenorum impressor* (честний Іван Хведорович, Світлого кн. Остріжського й Воеводи Київського друкар книг українських).

Задумавши видрукувати Біблію, князь Костянтин почав скликати до Острога кращих вчених того часу, і тому поволі тут і заснувалася славна академія Остріжська. Але скоро виявилось, що присланий з Москви Геннадіївський список Біблії 1499 р. мало годящий, — він був з багатьма помилками. Ось через те князь почав знову шукати нових списків Біблії, для того послав за ними своїх людей, що обій-

шли „багато далеких земель вселенї, — як землі Римські, так і Канадійські і острови, а найбільше багато монастирів грецьких, сербських та болгарських і дійшли вони навіть до самого вселенського патріярха Єремїї,—скрізь

Могутній оборонець укр. народу, кн. Н. Н. Остріжський.

просячи ласкаво собі людей, що добре знають св. Письмо грецьке та слов'янське, та списків, добре вигравлених і не зіпсутих“ ¹⁾. Ось

¹⁾ І. Огієнко, Спомини кн. К. К. Остріжського про видання Біблії 1581 р., див. „Стара Україна“ 1924 р. . . IX.—X. ст. 132—134.

через все це, справу друкування відложено тоді на необмежений час, а Хведорович опинився без праці.

Але князь К. Остріжський скоро знайшов своєму друкареві відповідну працю. З найдавні-

Кв. Софія Остріжська-Тарнавська, дружина кв. К. К.

щого часу князі Остріжські мали право патронату на Дерманський монастир. Як раз в той час, по Люблинській унії, стараннями поляків проти волі князя, став нареченим ігуменом Дерманського монастиря мирянин-волиняк Ми-

хайло Джуса. Тепер кн. Остріжський згадав свої права,—і 2 березня 1575-го року князь силою прогнав „Ігумена“ Джусу, а на його місце призначив „справцею“ (управителем) цього монастиря діякона-друкаря Хведоровича, і дав йому до рук монастир зо всіма маєтками.

Що було робити мандрівному друкареві? Чекаючи друкарської праці, мусів він поки що зайнятися монастирем та його ріжноманітними справами. Найбільше клопоту було з монастирськими маєтками. Недалеко знаходилось село Спасово, що належало вдові Григорія Ходкевича. За життя Ходкевича спасівчане часто напали на монастирське село Купино, а тепер, по смерті Ходкевича, коли патроном Дерманського монастиря став князь Остріжський, купинчане посмілили й почали відплачувати спасівчанам за колишні кривди. І славний друкар, первопечатник Хведорович увійшов, здається, в смак тодішніх наїздів, проробляв їх „моцно і гвалтом“ так артистично, як і друкував книжки...

І спасівчане часто скаржилися, що „служебник велможного князя, Іван Друкар, державця монастиря Дерманського, наїхавши моцно-гвалтом з слугами, усіх їх позбивали, помордовали, і ледве з душами попускали“, а все майно пограбували... Цікаво, що в однім документі навіть підкреслено, що все це робить друкар „за властним розказанем его милости князя Воеводи Киевского, пана своего“...

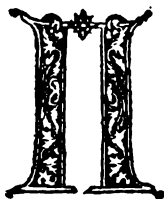
Здається, князь Костянтин спершу мав думку заснувати свою друкарню та школу власне в Дерманській монастирі, а не в Острозі, і

тому можливо, що за час свого управління Дерманським монастирем (1575—1576 р. р.) друкар Хведорович розпочав вже в Дермані за-сновувати нову друкарню.

Десь в кінці 1576-го року закінчилося це примусове урядування Хведоровича Дерманським монастирем,—списки біблійні були готові, Академія потроху складалася, отже Хведоровичу доручено тоді скоріше кінчати урядження нової друкарні. Князь змінив своє перше рішення про Дермань,—і Хведорович перейшов до Острога, де й урядив славу й повік незабутню Остріжську друкарню.

Пам'ять про славного управителя, друкаря діякона Івана Хведоровича, геть чисто затерлася в Дерманському монастирі. Автор цієї статті зробив все можливе, щоби пригадати Дерманському монастиреві про Хведоровича та щоби воскресити тут пам'ять про славного друкаря.

III.

О видрукуванні Біблії 1581 р. кн. Остріжський трохи охолов до друкарської справи. Друкар Хведорович покинув Остріг десь в кінці 1582 р., а р. 1583-го 6-го грудня він помер у Львові. До певної міри на цей час Остріжська друкарня занепала, бо не було добрих друкарів для продовження праці Хведоровича. Але життя настирливо вимагало, щоби друкарня таки існувала, щоби книжки для оборони пра-

вославної віри таки виходили, бо як раз тоді римо-католицький наступ на нашу віру все збільшувався.

Року 1593-го князь Костянтин мріє про потребу збільшення освітньої праці на користь народу українському, мріє „о закладанію школь и наукъ волныхъ, а звлаща для цвиченя духовныхъ; пилно потреба, жебыхмо мѣли ученые пресвитеры и казнодѣе добрые, бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубіанство въ нашихъ духовныхъ умножилось“. ¹⁾ І князь думав власне в Дерманськiм монастирі заснувати такий освітній центр, що добре виховував би потрібне освічене духовенство; але поки що думок своїх князь не переводив у життя. Проте ж манахи Дерманського монастра пильно займалися культурною працею, про що свідчать хоча б „Пчела“, що її перекладено тут р. 1599-го з грецької на мову церковно-слов'янську (рукопис зберігається в бібліотеці Києво-Печерської Лаври), або рукопис „Бесід“ св. Івана Золотоустого 1605 р. (зберігається в Крехівськiм монастирі) і т. и.

Свою давню думку про заснування в Дерманськiм монастирі культурно-освітнього центру не тільки на всю Волинь, але й на цілу Україну кн. Костянтин Остріжський здійснив лише р. 1602-го. В цiм році, 5 липня, князь, з благословення патріярха Мелетія, цілком перероблює Дерманськiй монастир,—заводить тут кинувію, засновує школу, а також і друкарню при ній; багатому й до того Дерманськiму мана-

¹⁾ М. Мансимовичъ, Собраніе сочищевій т. I. Ст. 182.

стирю князь дарує нові маєтки. Про це все читаємо на л. 12 в передмові до першої книжки, що вийшла з Дерманської друкарні, в „Охтоику“ 1604 р. таке: Князь Костянтин Остріжський „монастырь свой, называемый Дермань, со всѣми достатками отлучилъ, на киновию его уфундовалъ, і инокомъ отдалъ, на згромажене до него людій богобойних и чернцовъ святобливыхъ въ животѣ и учоных, которымъ то и друкарню придалъ, абы двояко и трояко пожиточными Церкви и вѣрѣ святой были, едины молитвами своими святыми помагаючи, яко солуняне апостогу Павлу, а другіе животомъ святобливымъ прикладъ даючи тымъ, которые хочуть спастися, а досконалшіе наукою и писмомъ, а звлаща друкованемъ книгъ свѣтяти всѣмъ, подобячися старымъ святымъ инокомъ, которыхъ працы в писмѣ и по нынѣшній день явни, для которых и хвалени сут“.

Та й для самого монастиря князь поставив нові умови,—він хотів зібрати до нього лише освічених ченців. „Бѣгуновъ чернцовъ и чиновни тому противныхъ абы въ томъ монастырѣ (Дерманськѣм) не пріймовати,—наказував князь,—одно таковыхъ, которые бы подъ тотъ порядокъ подлегать хотѣли, и которые бы се зыйшли до науки; мають тежъ способнѣйшіе до науки учитися писма Словенского, Грецкого и Латинского, отъ особъ вѣры святое восточное будучихъ“.²⁾

²⁾ М. Максимовичъ. Собрание сочиненій, т. 1. Ст. 182

IV.

ПЕРШОЮ книжкою почали друкувати в Дермані Октоїха, бо друкованого тоді його на Україні ще не було. Ігумен Борискович діяльно взявся за цю книжку; текст, безумовно, правили по грецькому оригіналу. Для роботи коло видання Октоїха Борискович запрошував до Дермані вчених тогочасних людей; так, він запросив до себе відомого Іова Княгиницького, про що читаємо в житті його таке: „И въ то время пріялъ бѣше отъ князя Василя (так при хрещенні названо кн. Костянтина Остріжського) на строеніє монастырь Дермань Ісакій Святогорець (Борискович), иже послѣди епископъ поставленъ бысть патріархомъ Іерусалимскимъ; и сей молитъ къ себѣ отца нашего (Іова) строенія ради обща житія; онъ же (Іов), немогій отрещися, отхождаше; и многимъ тамо (в Дермані) на успѣхъ бысть, труждаася, помагая въ духовныхъ же и телесныхъ, и въ друкарни,— тогда Охтай друковаху“. ¹⁾

Друк Октоїха розпочали 12 квітня 1603 року, а скінчили 12 вересня 1604 р.; це був: „Охтаикъ сирѣчь Осмогласникъ“, на 326 л.

¹⁾ „Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860“, Львів, ст. 233.

in f^o; книжка вийшла „въ общомъ манастыри Дермани, коштомъ и накладомъ манастырскимъ“, ²⁾ цеб-то вже без якихсь особливих коштів князя Костянтина. Передмову до цієї книжки писано двома мовами—церковно-слов'янською та українською; післямову склав і підписав „Даміанъ недостойный прызвитерь“. По цьому, значно нижче, підписався й технічний дерманський друкар, підписався так: **І Ф Д**, але хто сховався під цими ініціалами, не відомо; можна б думати, що це був Іван Хведорович, син первопечатника, що жив в Острозі, хоч про нього, як про друкаря (був переплетником), нічого не знаємо, скоріше це був Іоан (Федорович) Борецький, що жив тоді в Дермані.

Під час друку цієї книжки трапилася сумна подія: помер молодий князь Олександр Остріжський, остання надія православних, про що Дем'ян Наливайко в післямові до Охтоїха записав так: „В лѣто 603 є мѣсяца декаврїя 2 дня преставися благочестивый князь Александерь, воевода Волинскій, сынъ благовѣрнаго князя Костентина: велій плач и жалость отцу же и чадом остави, найпаче же христїаномъ, вси бо бяху чающе помощь тѣмъ улучити въ бѣдахъ и гоненїихъ, одержащихъ Христову Церковь“.

Другою книжкою дерманського друку був „Листъ Мелетїя святѣйшого патріархи Александрійского до велебного епископа Ипатїя По-

²⁾ Це зазначено на самій книжці; звертаю увагу, що тут надруковано: манастыръ, манастырским, з а, а не о,—це вказівка й нам, як писати.

тѣя“; книжка вийшла 6 лютого 1605-го року, на 41 л. in 4°. Цього листа (він з 1599 р.) з грецької мови на українську переклав Іоан Борецький (пізніше митрополит Київський Іов), що тоді працював в Дермані. здається, навіть як друкар. Передмову до книжки підписав священник Даміян, управитель Дерманської друкарні.

Здається, що цей „Лист“ був останнім дерманським друком; але можливо, що всіх дерманських видань до нас не дійшло; навіть польські джерела підкреслюють, що з Дерманської друкарні „говорили до народу українського“. ¹⁾

Не багато видрукувала Дерманська друкарня, але те, що вона випустила, було корисним для українського народу в той час завзятої церковної боротьби. Вага дерманських друків, як і друків остріжських пслягає також і в тім, що видавці їх вживали й народньої української мови, можливо, що під впливом Д. Наливайки, щирого патріота українського народу.

Не довго працювала Дерманська друкарня, —десь коло трьох років. З невідомих нам причин князь Костянтин в році 1605 знову переніс цю друкарню до Острога. Але Дерманський монастир проте не втрачав і надалі своєї культурно-освітньої праці і довго ще лишався славним монастирем на Волині. ²⁾

¹⁾ Starożytna Polska, II, ст. 844.

²⁾ Короткий час перебував в Дерманським монастирі й відомий Гришка Отреп'ів; чи не звідсі він вивіз друкарсько-волинська Онисима Радшевського?

Десь в кінці 1607 р. князь Костянтин запросив до себе на архимандрита Дерманського монастиря племенника відомого єпископа львівського Гедеона Балабана—Ісаю Балабана, тоді „блюстителя“ єпископії Львівської, і той став у нього „строїтелем“ всіх монастирів (на своїх землях князь Костянтин мав 20 монастирів та більше 600 церков). В цей же час, р. 1606-го Ісаія Балабан, тоді архимандрит унівський, купив собі для чогось латино-польську друкарню у львівського радника Андрія Мудровича.³⁾ Пізніше (1627—1633) ігуменом Дерманським був славний автор Граматики 1619 р., — Мелетій ґмотрицький, що тут і похований.

V.

А закінчення коротенько розкажу ще про дерманських друкарів. Мушу підкреслити, що вдавнину друкарство було дуже поважаним заняттям, а тому не диво, що серед давніх друкарів здибуємо й осіб з високим становищем та широко освічених. Так було і в Дерманській друкарні. Ось дерманські друкарі.

Борецький Іов, з р. 1620-го митрополит Київський. Світське ім'я його—Іван, походив з

³⁾ А. С. Петрушевичъ, сводная Галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 годъ, Львів, 1874 р. ст. 408.

Борчі в Галичині. В Крехівській бібліотеці переховується рукопис, де написано: „Списася сія книга, рекома я Небеса, мужа святого Іоана Дамаскина, рукою многгрѣшного раба Божіа Іоана Θεодоровича, Богу ку хвалѣ, а люду посполитому ку доброй науце, року бож. 1605 м-ца августа дня 30“. Нижче, іншою рукою, добавлено, хто був цей Іван Хведорович: книга списана „Митрополитом Киевскимъ и Галицкимъ и всея Росіи“. Коли справді Іоан Θεодорович—це Борецький (інші документи часом кажуть, що Борецький був Іоан Матвієвич) тоді підпис під Дерманським Октоїхом 1604 р.: **І Ф Д** треба відносити до Борецького. Може як раз через знання друкарської справи попадає пізніше Борецький до Київа, до Елисея Плетенецького ще з самого початку київського друкарства (він працює над „Анфологіоном“ 1619 р.); а пізніше, ставши митрополитом, Борецький любив друкарство і підтримував в Київі й матеріально друкарів Вербицького та Соболя.

Борискович Ісаа, з волинських дворян, ігумен Дерманського монастиря, пізніше єпископ Луцький та Остріжський; постриженець Київо-Печерської Лаври, широкоосвічена людина. Помер в 1641 р. в Київі в Лаврі.

Дем'ян Наливайко, настоятель замкової церкви в Острозі, брат відомого гетьмана Семена. Батьки Дем'янові жили в Гусятині; гетьман Марцин Калиновський, пан гусятинський, убив старого Наливайка, і десь по 1567 р. осиротілі Наливайки перейшли жити до Острога

Насильна смерть батькова надзвичайно вплинула на дітей його і зробила їх завзятими українськими патріотами. Найстарший син Дем'ян учився в Остріжській Академії, а пізніше в Вильні Наливайко дуже полюбив друкарство і вчився його від славного Івана Хведоровича. Пізніше, з р. 1589-го став протопопом і домашнім священником князя К. К. Остріжського. Десь з р. 1598-го (може по смерті Василя Суражського) став управителем Остріжської друкарні, а потім Дерманської. Це була людина високої освіти, що вміла й любила писати; деякі свої твори Дем'ян і видрукував, писав передмови до різних видань, перекладав на українську мову. Наливайко мав надзвичайно смілий характер, був завзятим оборонцем православія, и по Берестейській унії 1596 р. разом з братом своїм та з Лободою робив дошкульні наїзди на прихильників унії; через це в кінці змушений був покинути Остріг та жити в Вильні, де він організував міцне православне братство. Під кінець життя свого вернувся знову до Острога і тут помер р. 1627-го. Запеклий противник римо-католицтва, в останній своїй волі Дем'ян завіщав поховати себе косо Острога серед поля, „щоб і кости мої не зближалися до костелу латинського“, бо боявся, що скоро всі остріжські церкви відберуть поляки. ¹⁾

Нягиницький Іов помагав друкувати в Дермані Октоїха 1603—1604 р.; пробув в Дермані десь до початку 1605 р.

¹⁾ Літературу про Д. Наливайка див. Проф. І. Огієнко, *Історія українського друкарства*, Львів, 1924 р., т. I ст. 226—227.

Така була доля Дерманської друкарні, цього славного культурного закутка давньої Волині. Взагалі, давня Волинь, визначалася високою культурою, і тільки запекла релігійна боротьба, що віками грасувала тут, довела культурну Волинь до безпросвітньої темноти.

